

МІФ І МІСТИЧНЕ В РАННІЙ ЛІРИЦІ ЛІНИ КОСТЕНКО

Проаналізовано окремі твори з перших трьох збірок поезій Ліни Костенко: „Проміння землі” (1957), „Вітрила” (1958), „Мандрівки серця” (1961). Особливу увагу зосереджено на архетипах, міфологемах і міфемах поеми-казки „Мандрівки серця”.

Ключові слова: Ліна Костенко, ноосфера, міфологема, міфема, людина соціальна, людина національна.

Зріла лірика Ліни Костенко, особливо її вершинні твори в українському літературознавстві, опрацьовані якщо не повною, то все-таки належною мірою. Книги В. Брюховецького, Г. Клочека, В. Панченка, П. Іванишина, численні статті у фахових часописах інших літературознавців засвідчують, що інтерес до творчості Ліни Василівни як Майстра, більше того – українського генія ХХ – ХХІ століть не згасає, а тільки набирає обертів. Проте рання лірика поетеси, зокрема три перші збірки „Проміння землі” (1957), „Вітрила” (1958), „Мандрівки серця” (1961), сучасному читачеві фактично невідомі. Якщо ж прискіпливо перечитати відгуки рецензентів на ці поетичні книги часів їх виходу друком, то особливих відкриттів там теж зробити неможливо: переважно вони написані в дусі соцреалістичної критики й аж ніяк не акцентують увагу на проблемах міфу й міфічного, які в ранній ліриці поетеси присутні не меншою мірою, ніж у ліриці зрілій. Завданням нашої короткої наукової розвідки вважаємо спробу заповнити цю прогалину й бодай контурно проаналізувати твори Л. Костенко, які завдяки міфологічному наповненню по-новому звучать і сьогодні.

В одній з ранніх критичних статей, підкреслюючи живий світ героїв Ліни Костенко, С. Крижанівський писав: „Людина не механізм і не гвинтик, а геніальна система, яка повторює систему світобудови в мініатюрі, людина не острів, а материк, не метеорит, а сузір'я: тому кожна людина неповторна, і втрата кожної людини є непоправною втратою для суспільства” [6, с. 130]. Іншими словами, дійові особи поезій Л. Костенко, причому як ліричні суб'єкти, адресати, так і ліричний герой (лірична героїня), завжди виразно індивідуальні. З цієї ж причини авторка завжди акцентувала свою увагу на почуттях і відчуттях, адже кожне словесне втілення тільки називає почуття, а чуттєве – ще й виражає. Якраз вираження і дає можливість оприлюднити ті глибинні процеси психіки, які неможливо вловити за умови простої констатації (називання) факту. Навіть в інтимній ліриці герої Ліни Костенко володіють рецесивною пам'яттю генів, яка „пробиває” шкаралущу свідомості у зовсім несподівані моменти. Виразні фольклорно-міфічні мотиви космічної самотності окремої людина на

густонаселеній планеті вперше прозвучали в збірці „Проміння землі”, власне, в поезії „Моє серце, мабуть, болітиме”: „Вийду в поле, сяду на камені / та й заплачу – така біда мені, / та й заплачу – така біда мені, / що одна я сиджу на камені. // Але хто ж в самоті моїй винен – / чи негоди, чи хуртовини? / Ні негоди, ні хуртовини – / ти єдиний у цьому винен” [5, с. 35]. І хоча лірична героїня толерантно звинувачує в своїй самоті не Абсолют, не якусь непоборну вищу силу, а того, в кого закохана, – її страждання від цього не менші.

З кожною наступною книжкою власна підсвідомість на той час зовсім молоді авторки підказувала їй винятковість власного таланту, яким нагородив Бог, особливість місії, покладеної на її творчість. Ці трансцендентальні підказки не звучали прямо. Найчастіше вони проявлялися у вигляді дещо затуманених символів, іноді – ледь вловимого у канві поетичних текстів інсайту, осяяння, раптового прозріння. Наприклад, у збірці „Вітрила” є вірші, які засвідчують контакт поетки з ноосферою, вміння передбачувати те, чого ще нема, але однозначно рано чи пізно повинно бути. Така містична спроможність особливо виразна в поезії „В дні, прожиті печально і просто”: „В дні, прожиті печально і просто, / все було, як незайманий сніг. / Темнооким чудесним гостем / я чекала тебе з доріг. / Забарився, прийшов нескоро. / Коротала я дні в жалю, / і в недобру для серця пору / я сказала комусь: – Люблю. / Хтось підносив мене до неба. / Я вдихала його, голубе... / І не мріяла вже про тебе, / щоби цим не образить тебе. / А буває – спинюсь на місці, / простягаю руки без слів, / ніби жду чудесної вісті / з невідомих нікому країв... / Є для серця така покута – / забувати скоріше зло, / аніж те, що мусило бути / і чого в житті не було” [3, с. 46]. Подібне трансцендентальне явище як усвідомлення того, що повинно обов’язково статися, але з якихось причин не відбулося, характерне й для основної думки вірша „Мій милий...” із книги „Мандрівки серця”. У цій поезії відчувається пекуча ностальгія серця ліричної героїні, втома, самотність, які на рівні міфічних трактувань означають синдром покинутості людини Богом. Не дивно, що героїня твору виступає типовим літературним суб’єктом – втомленою невідомістю дружиною моряка, котрий забарився у далекому плаванні: „Мій милий, / мандрівнику гордий! / В яких ти блукаєш краях? // Вітрами далеких фіордів / мандрівка пропахла твоя. / Зеленою вогкістю молу, / вугільним пилом портів... // Пройшла зачароване коло / печатей і штемпелів. // На марках – то біла мева, / то в сьайві древніх корон – / якась молода королева, / якийсь допотопний король. // Далекого рейсу прикмети... / Як довго листівка йде! / Я завжди вгадую – де ти. / Ніколи не знаю – де. // Чи в морі, / чи десь у таверні, / що мов скаламучене дно, – туманний міраж повернень / ти бачиш крізь дим і вино. // А може, вдивляєшся марно / в п’їтму штормових примар, / а сонце, мов краб янтарний, / сховалося в брили хмар. / І хвилі – гора за горою, / надходить ніч грозова... / і може, я стану вдовою... / І може, я вже вдова! // Листівка пече мені руки. / Листівка нічого не зна. / Крізь тисячі миль розлуки / до мене ішла вона. / Така безтурботна й легенька! / Страшна в безтурботності цій... // А наша донька маленька / малює

квітку на ній” [4, с. 7–8]. Що цікаво, лірична героїня Ліни Костенко суттєво відрізняється від численних літературних суб’єктів, але вона теж володіє даром інтуїції, провидіння й уміння тонко вловлювати інформативні сигнали з астралу. На думку В. Андрусенко, кожен ліричний герой – це і спосіб мови, і предмет зображення, адже саме цей образ відверто стоїть між читачем і зображуваним світом. У різних віршах він розкривається як єдина людська особистість у її ставленні до світу і до самої себе. Поезія „В пустелі сизих вечорів” це засвідчує якнайкраще: почуття ліричної героїні близькі до вражень скіфамандрівника, котрий у написаній Л. Костенко значно пізніше „Скіфській одиссеї” сприймає землю нібито чужого народу – скіфів (у підтексті – праукраїнців, пелазгів й етрусків, які своїми знаннями запліднили Стародавні Грецію і Рим) як землю прабатьків: „В пустелі сизих вечорів, / в полях безмежних проти неба / о, скільки слів / і скільки снів / мені наснилося про тебе! // Не знаю, хто ти, / де живеш, / кого милуєш і голубиш. / А знаю – ти чекаєш теж, / тривожно вгадуєш і любиш. // І я прийду в життя твоє. / Тебе, незнаного, впізнаю, / як син вигнанця впізнає / прикмети батьківського краю. // Я ради цього ладна жить. / Всі інші хай проходять мимо, / аби в повторях не згубить / одне, / своє, / неповториме. // Нехай це – витвір самоти, / нехай це – вигадка й омана! / Моєму серцю снишся ти, / як морю сняться урагани” [4, с. 26–27]. Великі за обсягом нами запропоновані цитати художніх текстів, на наш погляд, – єдиний спосіб досягти ідеального підтвердження наукових гіпотез міфу й містичного в ранній ліриці Л. Костенко, адже й мовознавець С. Єрмоленко підкреслює, що тільки художній текст, виступаючи мовним знаком національної культури, передбачає суб’єкта, носія цієї культури, середовища, в якому існує вся інфраструктура індивідуальної мовної свідомості, тому вагу художнього стилю і його естетичної функції важко переоцінити. У зв’язку з цим зростає роль мовної естетики, того, що О. Потебня називав вищим почуттям: „Схильність насолоджуватися в явищах їх власною цінністю нероздільна з прагненням шукати в них внутрішньої законності” [2, с. 21]. Художня цитата дає можливість підсвідомістю читача-реципієнта розгорнути не стільки думку, скільки образотворчу картину відчутого, іншими словами – типову мислеформу, що дуже важливо для автоматичного розкодування змісту написаного автором й сприйнятого його читачем.

Образи-символи в ліриці Ліни Костенко першого етапу її творчості лише набували свого становлення, й це глибоко прочитується з поеми „Мандрівки серця”. Героєм твору виведено хлопчика (згодом – юнака) з вкрай убогої родини, що за походженням асоціює героя з дитям Петра і Федори з „Казки про Дурила” В. Симоненка. Батьківська сім’я „ДИТИНИ / З НЕЙМОВІРНО ВЕЛИКИМ СЕРЦЕМ” [4, с. 71] настільки вбога, що його дитинство минає у постійному вимушеному пості, жахливих хронічних нестатках, а бажання мандрів (типова парадигма міфологічних паріїв, асоціальних елементів: поетів, мандрівників, старців, кобзарів) приводить до спроби побачити весь білий світ. У довгій мандрівці юнак зустрічається як із природними стихаліями (символічні

„скорботна тінь полів”, „самота”), так і зі знаковим уособленнями Другої світової війни, що проминула, зібравши свій страшний ужинок (кровоточивий ґрунт, з якого „КРОВ ІТИ НЕ ПЕРЕСТАНЕ, / АЖ ПОКИ БУДЕ ЗБРОЯ НА ЗЕМЛІ” [4, с. 80]; вічною матір’ю – символом продовження людського роду, запорукою його вічності, тому її кредо чітко визначене: „Я УСМІХАЮСЬ ТИМ, ЩО НАРОДИЛИСЬ! / Я ТИХ ОПЛАКУЮ, ЩО ПОЛЯГЛИ” [4, с. 82]; вседержителями землі, в образах яких Л. Костенко виводить не представників влади, а національних геніїв, трудівників, подвижників свого народу. Окремо авторка подає символічні уособлення моральних орієнтирів. Ними виступає і „розпусна вдовиця”, насправді лише ославлена людським поговором порядна і добра жінка-вдова, і „чорний бог”, через образ якого показано амбівалентні людські уявлення про добро і зло. Соціальні й національні типи героїв у цьому творі розпливчасті. Проте найбільше навантаження в поемі „Мандрівки серця” несе завершальний розділ твору „Очі василіска”, в якому державницько-репресійний монстр у своїй сатанинській іпостасі гіпнотизує громадян і змушує їх робити, що він накаже, або своїм поглядом вбиває людей, які не хочуть коритися. Саме цей розділ дуже суголосний із кульмінаційними моментами „Казки про Дурила” В. Симоненка, в якій „лісі вожді” подібно маніпулюють масовою свідомістю, обіцяючи рай і світле майбутнє ціною повноводих рік пролитої крові невинних жертв.

Друком віршова казка-притча В. Симоненка вийшла при невсипущому сприянні професора Василя Яременка, який вважав „Казку про Дурила” лебединою піснею Василя Симоненка, тільки 12 грудня 1987 року в журнальному варіанті. Те, що у творі В. Симоненка батько головного героя – Петро у воді не тоне, – натяк на безсмертя багатотерпенного роду (в підтексті – народу), котрий упродовж століть різні колонізатори винищують всіма можливими способами. Народження маленького Дурила (традиція називати особливо розумних дітей, щоб уберегти їх від злих сил, існувала ще за язичницьких часів у Київській Русі, тому історія подає нам імена Поган, Нелюб; у Росії ж навіть значно пізніше чимало придворних вельмож, державних сановників із діда-прадіда мали ім’я, що з часом переходило в прізвище – Дурак) стає зав’язкою твору. В. Яременко слушно зауважує, що Симоненкова казка не подає точної вказівки на часи царизму чи на часи сталінської сваволі. Проте влучна фраза „за третім ударом упали двері” [8, с. 155] підкреслює brutальне вторгнення в мирний уклад простих людей представників влади, а батьків гнів на те, що немудре хлоп’я верзе, „що усім відомо” [8, с. 148], але про що всі інші говорити бояться, й вигнання малого з рідної хати як єдиний спосіб вберегти свою дитину від проживання в злиденному й безправному (в підтексті – колгоспному) селі, де залишається хіба що „врізати дуба” [8, с. 149], реципієнтами сприймається з належним розумінням езопівської мови твору й чітко окресленим часовим сегментом радянської доби. Врода, фізичне здоров’я і сила юнака, що виріс далеко від батьків, але таки відчув магніт отчого дому, В. Симоненко змальовує із щирим захопленням: „Спало, де впало, /

їло, що мало” [8, с. 149]. Оточення для головного героя не має значення до його повноліття, але ставши повноправним громадянином, він мусить підпадати під ідеологічний прес. У сукупному образі галасливої юрби В. Симоненко змалював прихильників комуністичної ідеології. Криваві виконавці вказівок влади не втаюють перед Дурилом своїх садистських методів боротьби з дисидентами: „А кров там чия? – не / гамується він. / – Чия? А відомо чия – / тих людей, / що підло не визнали наших ідей... / Ми їх, значить, трішечки, / зовсім помалу / кого задавили, кого / зарубали” [8, с. 153]. Бюрократична система „раю” промовиста – це вульгарна суспільна гримаса. Саме з цього приводу Анатолій Ткаченко акцентує на тому, що В. Симоненко „саркастично батожить величезну бюрократичну армію, яка засіла за паперовими горами і чорнильними морями, та ще й намагаються повчати усіх” [9, с. 301]. З невимовною радістю представники галасливої юрби знайомлять Дурила зі своїм ідолом, котрий „навчив нас хапати, / навчив убивати, навчив людям в вічі оману / пускати” [8, с. 153]. Та, збагнувши облудність обіцянок галасливого натовпу і його кривавого вождя, Дурило старається дістатися острова, на який в „раю” нікого не пускають. Таємничий острів у творі стає уособленням духовної скарбниці, можливості самоідентифікації кожної самодостатньої людини, права народу на власну державу. Цей момент у казці надзвичайно важливий: йдеться про перетворення героя з людини соціальної в людину національну. Закономірно, що, побачивши, як юнак виходить з-під їхнього контролю, жителі „раю” пробують його вбити, але Дурилові вдається не тільки перебігти поверхнею води останній відрізок часу, але й визволити з печери дівчину-Свободу й з нею вирушити в Рідний край. А. Ткаченко небезпідставно вважає, що завершальний момент казки-притчі має автобіографічний характер, який, до речі, суттєво посилює власне українське звучання твору, не робить його зміст узагальненим, адже посеред Біївців досі височіє гора Лисак, на якій є місце, де влітку ніколи не вигорає трава. За народними легендами, воно пов’язане з міфічним Золотим Конем.

Образ міфічного василіска, який у поемі Л. Костенко „Мандрівки серця” фігурує у хронологічному відрізку 50–60-х років ХХ ст., тобто в радянську добу, почерпнутий із часів середньовіччя, хоча свої найдавніші витoki цей символ бере зі значно ранішої епохи. Ще Марк Анней Лукан у історичній поемі „Фарсалия”, розповідаючи про війну між Цезарем і Помпеем, підкреслював, що всі змії Лівії поступаються василіску, дихання якого перетворює в гниль рослини, а погляд убиває навіть птиць на льоту. У I ст. нашої ери Пліній Старший у трактаті „Природна історія” описував василіска як надзвичайно отруйну змію жовтого кольору з трьома подібними на корону утворами на голові. Починаючи з IV століття, коли християнство вже остаточно перемогло в Західній Європі, образ василіска почав вважатися головним у пантеоні інфернальної нечисті. Великою мірою це сталося тому, що в латинському перекладі Біблії Ієроніма Блаженного василіск був згаданий двічі. На східнослов’янських теренах значно пізніше василіск уявлявся однією з іпостасей диявола. Вважалося, що тіло цієї тварюки – симбіоз півня, змії та ящірки, що його походження

містичне – вилуплюється василіск з яйця, котре зніс півень і вигріла під пахвою цнотлива дівчина. Отримавши життя, василіск мав би служити своїй господині, але найчастіше перше, що він робив, – це вбивав її. Подібні легенди в Україні й досі побутують на Чернігівщині. У часи Середньовіччя алхіміки вважали присутність василіска обов'язковим при перетворенні інших мінералів у золото, своєрідним „філософським каменем”. Як бачимо, походження образу-символу й легенди мало виразні ознаки не тільки міфу, а й містики. Радянська ж система, впізнавши в образі василіска в поемі „Мандрівки серця” Л. Костенко, як у дзеркалі, своє зловісне обличчя, приступила до цькування її таланту: вже готові до друку збірки у видавництвах „розсипали”, поезії навіть у періодиці не друкували цілих шістьнадцять років.

1. Андрусенко В. Кодекс честі як імператив життя: На прикладі життя і творчості Ліни Костенко / Валентина Андрусенко // Дивослово. – 2003. – № 3. – С. 4–48.
2. Єрмоленко С. Талант відчувати колективний досвід / Світлана Єрмоленко // Урок української. – 2000. – № 2. – С. 20–21.
3. Костенко Л. Вітрила / Ліна Костенко. – К. : Радянський письменник, 1958. – 95 с.
4. Костенко Л. Мандрівки серця / Ліна Костенко. – К. : Радянський письменник, 1961. – 111 с.
5. Костенко Л. Проміння землі / Ліна Костенко. – К. : Молодь, 1957. – 59 с.
6. Крижанівський С. На магістралі віку: Роздуми про сучасну українську поезію / Степан Крижанівський // Вітчизна. – 1967. – № 8. – С. 129–138.
7. Маланюк Є. Репліка / Євген Маланюк // Книга спостережень : статті про літературу. – К. : Дніпро, 1997. – С. 114–120.
8. Симоненко В. Казка про Дурила / Василь Симоненко. // В.Симоненко Народ мій завжди буде – К. : Веселка, 1990. – С.147–157.
9. Ткаченко А. Василь Симоненко / Анатолій Ткаченко. – К. : Дніпро, 1990. – 312 с.

Аннотація

Анализируются отдельные произведения первых трех сборников поэзии Лины Костенко: „Лучи земли” (1957), „Паруса” (1958), „Странствия сердца” (1961). Особенное внимание сосредоточено на архетипах, мифологемах и мифемах поэмы-сказки „Странствия сердца”.

Ключевые слова: *Лина Костенко, ноосфера, мифологема, мифема, человек социальный, человек национальный.*

Summary

It is analyzed the separate works from the first three collections of poetry of Lina Kostenko: „Rays of World” (1957), „Sails” (1958), „Journey of Heart” (1961) in this scientific article. Special attention is focused on archetypes, mythologems and mythemes of the poem-fairy tale „Journey of Heart”.

Key words: Lina Kostenko, noosphere, myth, mythemes, social person, national person.

Стаття надійшла до редколегії 8.10.2010 р.